

STANISLAV MURANSKÝ

KRAJINÁŘSKÉ HODNOCENÍ ÚZEMÍ

Současná krajina pod náporom rozvoje technické civilizace

Konflikty mezi společenskými zájmy sledujícími zvýšení hmotného blahobytu a životního pohodlí a mezi společenskými zájmy bránícími nezákladnější požadavky na zdravé ovzduší, čistou vodu a nehlukné prostředí nabývají dnes ve světovém měřítku tragické podoby. Je to v důsledku růstu technických prostředků, kterými si člověk dnes již zcela osvojil přírodní bohatství i v těch nejdlehlších koutech země. Za těchto poměrů se problémy životního prostředí nutně dostávají do společenského povědomí i na jednání vlád největších států a do jejich vládních programů. U nás je v tomto směru situace poměrně dobrá. Velké investice jsou většinou prováděny po zralé úvaze a důkladné projekční přípravě, které zvažují různé negativní vlivy včetně pohledového narušení. Horší je to však u středně velkých a menších investic na okresní úrovni a mimo urbanizační areály, především u investic zemědělské velkovýroby.

Ve světovém měřítku jsme technicky vyspělým státem. Za to jsme v minulosti zaplatili nemalou daň stovkami kilometrů stok na místě vodních toků a stovkami čtverečních kilometrů těžce narušeného prostředí a zničených lesů. Přesto však jde jen o malé podíly plochy celého státu. Krajina našeho státu na většině své rozlohy zůstala dosud půvabná a v neširším slova smyslu obytná — díky přírodním podmínkám — především reliéfu území, který je sice brzdou průmyslového rozvoje, neboť zvyšuje negativní důsledky průmyslu, ale naopak vytváří onu krajinnou rozmanitost, kterou nám mnohé státy mohou právem závidět.

Proto se lze dívat na další rozvoj průmyslu v našem státě do jisté míry optimisticky. Jeho vývoj je v podstatě dovršen a je soustředěn převážně v městských aglomeracích. Volné krajiny se zatím dotýká jen minimálně, a to ještě spíše svými negativními důsledky než zástavbou. Další jeho rozvoj, především umísťování velkých závodů s nesporným negativním vlivem, prochází důkladnou проверkou lokalizačních studií.

Ekologická, biologická a fyziognomická problematika zemědělské velkovýroby

Ačkoli zemědělská velkovýroba patří nesporně do rámce technické civilizace, má své specifické rysy. Oproti průmyslu soustředěnému v urbanizované krajině na nepatrném podílu celkové výměry státu pokrývá přes 50 % jeho celkové výměry. Objekty živočišné výroby ovlivňují prostředí (jako průmyslové závody) zápachem, odpadními vodami i dalšími hygienickými závadami. Ještě horší vliv má velkovýroba rostlinná, a to na ekologický režim v krajině. Výrazné zvětšení lánů často se prosazující i v reliéfu méně vhodném, kterého je na našem území dostatek, znamená další likvidaci přirozených mezí, svahových stupňů a velké části zbylých biotopů po HTÚP z padesátých let, což spolu se zvýšenou chemi-

zací a používáním pesticidů vážně ohrožuje ekologii krajiny, její biologickou rovnováhu a zvyšuje nebezpečí vodní a větrné eroze.

Stojí zde tedy společenské zájmy ekonomického rozvoje proti společenským zájmům ekologie krajiny a životního prostředí. A proto rychlé zavádění zemědělské velkovýroby bude potřebovat alespoň takové korelativy, jaké až dosud měl průmysl ve formě hygienických nebo jiných institucí, bránících zájmy životního prostředí při urbanizačním procesu krajiny. Rozvoj zemědělské velkovýroby má však i další neopominutelnou stránku — stránku citovou — otázku vzhledu krajiny. Nastává reálné nebezpečí, že to, čím naše země mezi ostatními ve světě vyniká, ztratíme nebo alespoň řádně poničíme. Jde o vzhled, fyziognomii krajiny, o krásné prostředí. Je nutno mít na paměti, že jde o více než polovinu plochy naší země, o volnou nelesní krajinu, jejíž tvářnost kromě reliéfu určuje právě ona drobná útržkovitá zeleň remízků a doprovodů cest a toků. Bude-li nástup zemědělské velkovýroby i nadále tak živelný jako až dosud, bude to s krajinou zlé, zejména v oblastech pro velkovýrobní proces méně vhodných, zato však krajinářsky působných.

Nenávratně budou mizet rozsáhlé plochy dosud obytné krajiny a ustupovat jednotvárným lánům více ohroženým živelnými pohromami. Znovu vytvořit tu půvabnou českou krajinu se již nikdy nepodaří. Tato obava není projevem staromilství; je to reálná situace. Při překotném přechodu zemědělství na velkovýrobní formy bez řádného odborného dohledu dojde k rozsáhlým nenahraditelným škodám, což je již dnes patrné.

K zamezení výrazné deteriorizace území je nutné, aby i výstavba velkokapacitních závodů živočišné výroby, což jsou miliónové investice, nebyla živelná, a aby byla prováděna na podkladě odborných lokalizačních studií, jako velké průmyslové závody. Přechod na rostlinnou velkovýrobu by měl být rovněž řízen citlivě a odborně v úzké spolupráci s orgány státní ochrany přírody, které by měly řešit problémy krajiny a jejího vzhledu, tedy prakticky i otázky estetické povahy. Tyto orgány by měly sledovat i rozptýlenou zeleň v krajině, protože ta je dnes bez patrona, právě tak jako již zmíněné velmi důležité a dosud nedořešené otázky celkového vzhledu krajiny. Že jsou tyto otázky důležité v citové oblasti společnosti, dokládá i zákon č. 84/1958 Sb. s vyhláškou č. 153/1959^{*} o územním plánování, kde se klade důraz na vytváření krásného prostředí a estetického vzhledu krajiny. Tím spíše pak je nutné dbát o jeho dosavadní zachování.

Estetická hodnota je sice pojem subjektivní i citový, lze ji však v mezích kulturní úrovně společnosti determinovat a graficky zachytit jako jeden z velmi důležitých podkladů pro práci výše zmíněných orgánů v krajině. Aby takový podklad byl maximálně objektivní a srovnatelný, je nutné jej zpracovat jednotně v celostátním měřítku a vytypovat území zvýšené estetické hodnoty pohledové, tj. hodnoty, kterou je nutno chránit v celospolečenském zájmu před rušivými zásahy, ať již zemědělské velkovýroby, průmyslu, dopravy, nebo i živelné rekreace.

Podklad tohoto druhu je dnes rozpracován v mapovém souboru „Územního průmětu významných prvků krajiny“, který Terplan zpracovává od r. 1969/70 po jednotlivých krajích v jedné samostatné části.

Kulturně historické pozadí estetické hodnoty a estetického hodnocení krajiny

Povědomí o estetické hodnotě krajiny*) je do jisté míry subjektivní povahy.

*) Na definování pojmu „krajina“ existuje více názorů. V obecném pojetí je to určitá část zemského povrchu, kterou lze podle zvolených kritérií odlišit od částí jiných. Pro vymezení kritérií je nutno zvažovat určitý cíl, od kterého tato kritéria odvozujeme; z hlediska pohledového jsou rozvedena v této práci.

Společnost však na určitém stupni kulturního vývoje přijímá v rámci svých aktuálních životních podmínek a jako jednu ze složek svého životního názoru obecně platnou estetickou normu, v podstatě uznávanou a v určitém období i závaznou. Proto se norma estetické hodnoty krajiny jak ve svém obsahu, tak i v povaze v průběhu společenského rozvoje mění, a to v souladu se vzdělaností, kulturní a technickou vyspělostí, životní úrovní a způsoby života. Základní tvary a prvky určující fyziognomii krajiny a její utváření jsou výsledkem působení vnitřních a vnějších sil, které podobu krajiny ztvárňují. Součástí přírody je i sám člověk, který je závislý na obecných podmínkách, ale současně i sám podobu krajiny výrazně, záměrně i bezděčně mění.

Estetická hodnota krajiny byla v raném údobí společenského vývoje připisována hlavně prvkům, jež v ní vytvářel člověk. Pro středověkého člověka měla estetickou hodnotu pouze krajina obydlená. Ostatek byl pro něho cizím neznámým světem. Až v pozdní gotice lze nalézt doklady rodícího se zájmu o přírodu. Vztah člověka ke krajině si však dál podržuje svůj základní charakter — snahu ovládnout krajinu a vtisknout záměrné tvary lidského díla do nahodilých přírodních prvků. Rybníční soustavy výrazně přetvářející ráz močálovitých a mokřadních území v renesanci jsou toho výrazným dokladem. Středověké a renesanční zahrady již naznačují, že přírodní prvky mohou být stavebními prvky uměleckého díla. To otevře cestu baroknímu a později i klasicistnímu architektu i zahradníku, který začne měnit v umělecká díla i celé oblasti.

Teprve 19. století přináší základní změnu v nazírání na estetickou hodnotu krajiny. Jsou zakládány krajinné parky, které se stávají vzorem pro rozsáhlé krajinné úpravy. Mohutná vlna obdivu k původní přírodě v umění napomáhá pod vlivem rozvoje přírodních věd k uplatnění nové estetické normy se zpětným vlivem i na estetické hodnocení krajiny. Toto hodnocení, zdánlivě radikálně popírající přítomnost člověka v krajině, se prosazovalo v době, kdy člověk novými prostředky rodící se techniky ovládl přírodu, jako nikdy až dosud, a přetrvává prakticky až do současnosti.

Člověk a krajina

Krajina jako soubor přírodních a civilizačních jevů, vytvářejících životní prostředí člověka, se může stát nositelem estetické funkce, tedy prostředkem, jímž člověk vyjadřuje svůj citový vztah k území. Člověk je nesporně součástí živé přírody, nadaný schopností orientovat se v nadhodilostech přírodních podmínek a je přezívat. Současně je však vědomě, záměrně i nahodile a bezděčně přetváří a mění. Proto krajina, aniž přestala být výtvozem přírody, nabývá v různé míře znaky lidského díla. Z původního přírodovědecky definovaného biotopu se mění na ekumenu, jež je historické i kulturní povahy.

Postoj člověka ke krajině, jímž je určována její estetická hodnota, je v podstatě různorodý. Krajina a její tvary vyvolávají v člověku často složité pocitové komplexy, určující stupeň libosti i nelibosti. Tyto pocitové komplexy hluboce kořeny ve společenské nebo historické určenosti člověka, v jeho národních a sociálních tradicích a v rozsáhlé oblasti podmíněné výchovou a prostředím, v němž člověk prožívá svůj život.

Složitostí těchto vztahů se zabývá moderní sémantická estetika, jež však často nadměrným zdůrazňováním analytické stránky svých výzkumů a snahou o jejich exaktní vyjádření pomocí matematických metod, není pro účel praktického hodnocení krajiny příliš vhodná. Části krajiny se stávaly a stávají prostorovým i hmotným základem, z něhož člověk vědomě a záměrně tvoří umělecké dílo,

které oproti jiným uměleckým dílům, jež mají ukončený a definitivní charakter, je proměnlivé v čase, díky živému materiálu, který je jeho základem. Uměleckými díly v krajině jsou i některé novodobé urbanistické úpravy koncipované vědomě jako umělecký projev.

Základní důležitost pro estetickou hodnotu krajiny má ustálenost prostorových vztahů a měřítek a způsob, jimiž se přírodní i člověkem vytvářené prvky navzájem spojují. Zatímco i krajina poměrně jednotvárná a intenzivně využívaná pro zemědělskou a lesní výrobu si zachovává svou základní estetickou hodnotu, nemá ji krajina prostoupená živelnou zástavbou neuspořádaných periférií, většina průmyslových a zemědělských stavebních areálů a dopravních ploch. Ovšem i některé tyto nové prvky se mohou po zapojení do ostatních prvků krajiny stát pozitivní estetickou hodnotou v krajině. U větších částí přírodních novotvarů musí člověk zasahovat jen tolik, aby urychlil proces konzolidace (např. ozeleněním výsypek a odvalů); u novotvarů vzniklých zástavbou je však ananaščí zásah člověka vždy bezpodmínečný a neodkladný.

Dvojitá řada estetických hodnot

Pro praktické účely krajinářského hodnocení je nutné se omezit jen na základní hlediska. Estetickou hodnotu krajiny je třeba přisoudit těm jejím znakům, jež splňují základní antropologické požadavky na životní prostředí, ovšem v podobě a stupni odpovídajícím dnešní kulturní a civilizační vyspělosti společnosti se všemi v průběhu národní a společenské historie shromážděnými názorovými, tedy racionálními i citovými a podvědomými přístupy k zemi, jež je domovem dnešního národního i sociálního společenství.

Estetických hodnot však mohou za určitých podmínek nabýt i části krajiny vymykající se svým přírodním uzpůsobením — reliéfem, podnebím a kvalitou vegetačního krytu — možnostem přeměny v ekumenu. Podle tohoto kritéria lze krajinu rozlišit z hlediska estetického hodnocení na kategorii *h a r m o n i c k o u* a *a n t a g o n i c k o u*. Postoj ke každé z nich vyplývá z rozdílných složek individuálního a kolektivního vědomí člověka. Kategorie *h a r m o n i c k á* zahrnuje v podstatě celou ekumenu — tedy optimální přírodní biotop člověka (step a lesostep) nebo krajinu, kterou člověk v takový biotop přeměnil. Území historické ekumeny poskytuje člověku obživu a ochranu, je jeho domovem i dědictvím, vzdělává ji a upravuje. Naproti tomu kategorie *a n t a g o n i c k á* pro člověka zůstává stále přírodou ve vlastním slova smyslu, tedy oním „ostatním světem“.

V naší zemi, jako ve většině států mírného pásu, je dnes v podstatě celé území osídleno, tj. ovlivněno a plně využíváno člověkem. I dnes však zůstávají mnohá území, kde přírodní podmínky omezují stupeň a způsob jejich využívání. Takováto území nabývají pro současného člověka zvláštní estetické hodnoty; může v nich totiž alespoň relativně uskutečňovat přímá setkání s podmínkami prvotní přírody (nebo blízké prvotní přírodě) a uspokojovat svoji potřebu klidu.

Historická přítomnost člověka se projevuje tím, že krajina, aniž přestává být součástí přírody, přijímá tvary a prvky vlastní tvůrčímu projevu člověka. Rozmístěním sídel, hranicemi držby, sítí cest a vytvořením vodních ploch vnesl člověk do krajiny geometrické tvary a linie v podstatě estetické, i když jejich účel byl jiný.

Člověk přisuzuje estetickou hodnotu těm částem krajiny, které splňují základní obecné požadavky, především kontrast a rytmus a jejich změny v čase i prostoru. Ačkoli nelze klást rovnítko mezi, zvýšenou členitostí reliéfu krajiny a její estetickou hodnotou, přece je zřejmé, že příjemnější pocit a libost vyvolává krajina

zvlněná než nevýrazná rovina. Stejnou roli hraje i rozdělení a celkové uspořádání a skladba porostů, tedy travních ploch a střední i vysoké zeleně jak v lesích, tak ve volné krajině. Důležitou roli hraje i výskyt přírodních nebo i člověkem vytvořených dominant a linií obzoru.

Základní typy krajinářského hodnocení

Uvedené dvě řady estetických hodnot jsou východiskem pro praktické rozčlenění řešeného území na tři základní typy:

1. *Krajina převážně sídelní a výrobní* svým původem náleží do krajiny harmonické. Zahrnuje převážně rozsah prvotní, tedy pravěké a raně středověké ekumeny. Pevně jde o nížiny a pahorkatiny, tedy území s malou relativní výškovou členitostí. Tato krajina je využívána především pro zemědělství, má menší podíl lesů a rozptýlené zeleně. Větší lesní celky jsou obvykle druhotné monokultury borovic nebo smrku na méně uživných půdách. Zpravidla nepřesahují stupeň přirozených doubrav. Rozsah krajiny tohoto typu se většinou kryje s rozsahem zachované románské architektury.

Včleňuje se do něho logicky i převážná část větších i velkých sídelních celků a průmyslových aglomerací. Tento krajinný typ si zachoval pouze základní stupeň estetické hodnoty, uspokojující alespoň v minimální míře přirozené nároky člověka na životní prostředí. V tomto typu se mohou vyskytovat i menší oblasti a lokality ostře se odlišující od jednotvárné a zpravidla člověkem silně upravené krajiny. Tyto výjimky mohou být přírodní povahy, většinou však jsou vytvořeny člověkem (parky, architektura apod.).

2. *Harmonická sídelní krajina* v užším smyslu zahrnuje zbytek sídelní krajiny, převážně v pahorkatině a nižších středohorách. Sídelní síť zde vznikla teprve v době kolonizace koncem středověku, popřípadě až v 19. stol., zejména s rozvojem hornictví a manufaktury. V podstatě jde o rozšířenou ekumenu, popřípadě paraekumenu.

Charakteristickými prvky jsou v rámci zvlněného reliéfu hlubší a širší údolí toků. Zemědělské půdy patří většinou do původních typů půdy lesní; současné lesní půdy jsou v různém stupni degradovány, hlavně důsledkem záměny přirozených porostů na hospodářsky důležité monokultury borovice a smrku. Z hlediska fyziognomie krajiny a z hlediska jejího rekreačního využívání je však tento proces přeměny v podstatě kladný, zejména tam, kde se původně vyskytovaly listnaté monokultury. Většina zemědělských oblastí zde nese stopy daného odlesnění, což namnoze snižuje jejich estetickou působivost.

Tento typ krajiny má značně vyšší stupeň estetické hodnoty než typ krajiny sídelní a výrobní. Podmiňuje to výrazná členitost a mnohotvárnost reliéfu, pestré prostorové rozložení lesů, jejich porostní skladba a struktura, zejména tam, kde se uchovaly zbytky přirozené skladby smíšených lesů. Významnou roli hraje i rozptýlená zeleň ve volné krajině, která je právě dnes v tomto krajinném typu silně ohrožena rozvojem zemědělské velkovýroby. Krajina si uchovala i původní rozložení osídlení, přimykající se k reliéfu území. Dokladem historické příslušnosti k období vrcholného a pozdního středověku a raného novověku je významné zastoupení gotické a renesanční architektury, církevní i světské.

3. *Krajina antagonická* zahrnuje výraznou část paraekumeny. V tomto typu krajiny se přírodní podmínky dodnes projevují vůči činnosti člověka jako omezující až limitující. Tento typ zaujímá převážnou část pohraničních hor, popřípadě i některé vnitrozemské oblasti, kde někdejší hvozd byl v současnosti nahrazen rozsáhlými komplexy hospodářského i ochranného lesa, jako např. v Českém

středohoří, střední části Brd. v severní části Českomoravské vrchoviny apod. Výrazným znakem tohoto typu je velká výšková členitost, vysoký stupeň zalesnění a omezení sídelní sítě na údolí, popřípadě rozptýlené osídlení ve vyšších polohách. Zemědělství zde mělo v minulosti většinou ráz pastevecký, zpravidla se zaměřením na chov dobytka.

Lesy, převážně smrkové monokultury, jsou rovněž druhotné, i když v přirozených podmínkách zde převažoval rovněž smrk s příměsí buku. V důsledku méně vhodné provenience, nedostatku akcesorických listnatých dřevin a způsobu obhospodařování, jsou lesy tohoto krajinného typu často postihovány živelnými kohromami. Lesní půdy jsou výrazně podzolové, často skeletové až skalnaté, místy jsou i sutě nebo skalní moře a skalní výchozy.

Celková estetická působivost tohoto typu je vysoká a území je vhodné k uspokojení druhotných potřeb současného člověka žijícího ve vysoce urbanizovaném prostředí. Tato estetická a rekreační atraktivnost narůstá zejména v oblastech s četnými travními plochami a řídkým osídlením. Naopak rozsáhlé jednotvárné smrkové lesy celistvě pokrývající celé horské masivy estetickou působivost krajiny — s výjimkou dálkových pohledů — poněkud snižují jednotvárností porostní skladby.

Typ antagonické krajiny je u nás dán především nadmořskou výškou, výrazně členitým reliéfem a rozsáhlou plochou lesů. Do tohoto typu však patří i rozlehlá území nepřístupných močálů a mokřadů, byť v plochem reliéfu v nížinnách, které se však u nás vyskytují jen sporadicky.

Území se zvýšenou estetickou hodnotou

Ve všech shora zmíněných krajinných typech existují oblasti nebo lokality odlišující se od okolí zvýšenou estetickou hodnotou. Ta je vyvolána výraznějším rytmem opakování a střídání tvarů a kontrastů — většinou střídáním ploch a barev a vertikální i horizontální dynamikou. Zpravidla větší estetický zážitek vyvolává krajina se zvlněným reliéfem a s výraznou obzorovou linií, krajina, v níž se střídají plochy lesů s plochami zemědělských kultur, travní plochy s rozptýlenou zelení, vodní hladiny či meandry toků s břehovými porosty, krajiny, v nichž bodové i maloplošné elementy vytvářejí výrazné kopce, skaliska, popřípadě i jednotlivé mohutné stromy nebo jejich skupiny. Působivá bývá i rozptýlená zástavba podhorských a horských poloh, architektonické dominanty kostelů, hradů a jiných staveb, veduty historických měst nebo upravené parky a zahrady.

Oblasti a lokality zvýšené estetické hodnoty se obvykle vyskytují rozlišené v jednom ze základních typů krajiny. Mohou však překrývat i dva typy, takže antagonicky charakterizovaný prvek se může objevit i v krajinně harmonické, popřípadě i v krajinně sídelní a výrobní. Takovýto výskyt pak ukazuje odlišný charakter oblasti či lokality v okolní krajinně, v níž má ráz enklávy.

Území zvýšené estetické hodnoty může být dvojího charakteru:

V prvé řadě jsou to *územní přírodní*, která se od okolní krajiny výrazně odlišují, např. reliéfem terénu (kaňony, propasti, stolové hory, sopky, skaliska), střídáním kultur, pestrou skladbou dřevin, utvářením vodních toků a vodních ploch.

V druhém případě jsou to *prvky vytvořené člověkem*, ať již jde o záměrné krajinné úpravy, dokonalá architektonická díla, či nahodile vzniklá a rozptýlená sídliště horských poloh.

V této skupině jsou zejména historické parky a zahrady či jejich soubory kolem zámků, klášterů nebo jiných památných míst. Mohou to být záměrně esteticky

koncipované, ale hospodářsky motivované úpravy rozsáhlých krajinných celků. Již od středověku je celkový ráz krajiny rozmístěním sídel, polních tratí, úpravami toků a mokřadních oblastí i dalšími úpravami lesů a zemědělské krajiny zřetelně poznamenán stopami slohového výrazu, i když tyto úpravy byly vesměs motivovány pouze důvody hospodářskými bez jakéhokoliv uměleckého záměru. To, co se nazývá sloh té které doby a identifikuje se jako estetická hodnota v uměleckých dílech, projevuje se v různé míře v celé lidské činnosti a v celém historicky podmíněném citění a myšlení jednotlivců i společnosti.

Nespornou rolí na zvýšení estetické hodnoty krajiny mají architektonické stavby minulých staletí, a to jak stavby sakrální, tak i stavby světské. Také pozoruhodná technická díla starších dob, popřípadě i významná díla moderní architektury a techniky, lze zahrnout do prvků, které mohou výrazně ovlivnit estetickou hodnotu krajiny.

Další esteticky významné prvky

Zvláštním případem esteticky významných prvků jsou krajinné dominanty. Jsou to významné body nebo linie, které ve velkém měřítku pohledově ovládají celé území, vtiskují mu ráz a určují jeho fyziognomii. Člení se na skupiny nadmístního významu, ovládají-li rozsáhlé okolní území, nebo významu ryze lokálního, uplatňují-li se v omezenějším měřítku. Mohou to být jednotlivé kopce vystupující z roviny nebo vrcholy vystupující nad obzorové linie horských hřbetů a pásem.

Z prvků tvořených lidskou činností mohou krajinné dominanty vytvářet osamělé hrady, zámky, významné sakrální stavby, veduty měst apod. Obzorové linie jsou uvažovány jako významný krajinnotvorný prvek u souvislých horských masívů, kde působí mohutným dojmem hlavně ze vzdálených výhledů, nejčastěji z podhůří.

V této souvislosti je nutné se zmínit i o dalších prvcích, které zpravidla samy o sobě nevytvářejí estetický motiv, jsou však prostředkem k jeho vnímání. Jsou to v prvé řadě vyhlídkové body, které, obdobně jako krajinné dominanty, mohou být nadmístního nebo místního významu. Velmi často jsou krajinné dominanty zároveň i vyhlídkovými body, což však nemusí být vždycky, protože i u neobyčejně velkých dominant může vegetace nebo jiné překážky bránit širšímu rozhledu. Naopak i v rovinnatém terénu se mohou vyskytovat vyhlídkové body i nadmístního významu v naprosto nedominantní poloze.

Za určitých terénních podmínek skýtá mimořádný estetický zážitek vyhlídka na cestě nebo i celý úsek cesty či silnice. Takové trasy je nutné rovněž podchycovat, neboť tyto úseky umožňují vnímat estetické hodnoty krajiny v plné míře. Do kategorie esteticky významných turistických tras bude patřit většina úseků procházejících územím se zvýšenou estetickou hodnotou, zejména v nelesní krajině, poskytující širší výhledy. Obdobně je tomu i u automobilových tras. V tomto směru se již tato hlediska prakticky uplatňují v některých státech se silně rozvinutým turistickým ruchem, kde jsou určité vyhlídkové trasy silnice přímo označovány v mapách jako „Via panoramica“ (např. v Itálii, Francii aj.).

Území s narušenou estetickou hodnotou

Jsou-li z praktických, avšak velmi závažných důvodů v krajině sledovány a mapově podchyceny oblasti a lokality se zvýšenou krajinářskou — tedy estetickou — hodnotou, pak ze stejné naléhavých důvodů je třeba hodnotit území s hodnotou, z pohledového čili fyziognomického hlediska, sníženou.

V podstatě jde o území krátkodobě nebo dlouhodobě devastovaná. Rušivými prvky bývají zpravidla všechny zásahy do krajinného obzoru; lomy, haldy, odkopy, výsypky, roztěžené plochy. Po ukončení rušivé činnosti a po provedení vhodné asanace se mohou však některé z těchto prvků stát dokonce esteticky působivé, např. staré lomy, opuštěné těžební plochy šterkopísků, které se po stabilním zvodnění a patřičných úpravách mohou stát pohledově atraktivními plochami, velmi vhodnými i pro rekreační využívání.

Za devastace, nikoli dočasně, je nutné považovat všechna rozlehlější skladiště, obytná či průmyslová provizoria a zejména nízkou zástavbu zemědělské velkovýroby. Tato zemědělská zástavba zabírá obvykle rozlehlé plochy, na nichž se opomíjí jakékoli ozelenění, které je nutné z důvodů pohledových, klimatizačních i hygienických.

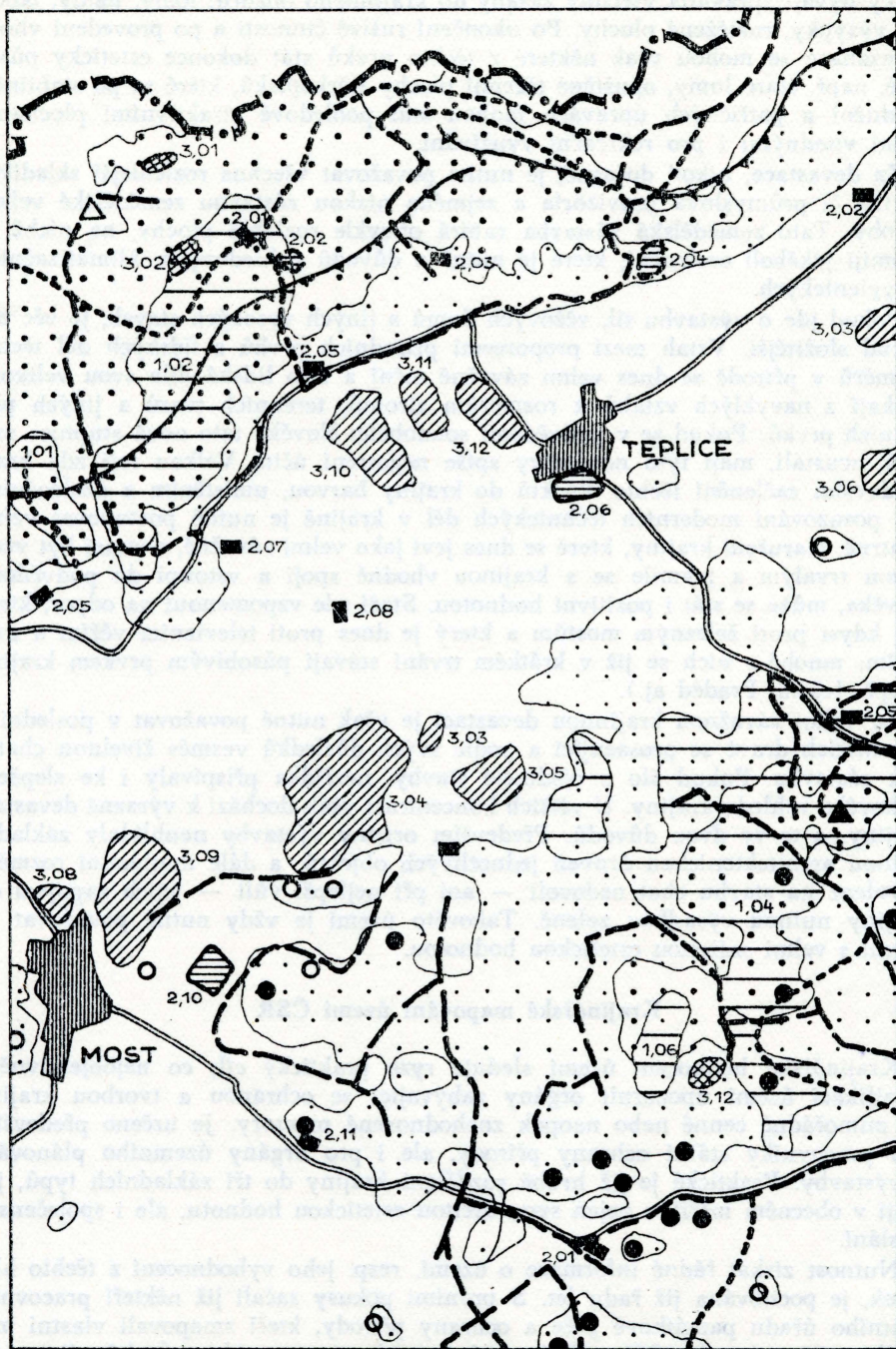
Pokud jde o výstavbu sil, věžových domů a jiných vysokých staveb, je věc poněkud složitější. Vztah mezi proporcemi přírodních prvků a lidských děl těchto rozměrů v přírodě se dnes velmi závažně mění a tato lidská díla svou velikostí unikají z navykklých vztahů k rozměrům stromů, terénních tvarů a jiných přírodních prvků. Pokud se v podvědomí soudobého člověka tato nová stupnice měřítek neustálí, mají tyto novotvary spíše negativní účín. Velkou roli zde hraje především začlenění těchto objektů do krajiny barvou, umístěním a ozeleněním. Při posuzování moderních technických děl v krajině je nutné postupovat velmi opatrně. Narušení krajiny, které se dnes jeví jako velmi závažné, nemusí být vždy jevem trvalým a jakmile se s krajinou vhodně spojí a vstoupí do podvědomí člověka, může se stát i pozitivní hodnotou. Stačí zde vzpomenout na odpor, který byl kdysi proti železným mostům a který je dnes proti televizním věžím a dálnicím; mnohé z nich se již v krátkém trvání stávají působivým prvkem krajiny (např. Ještěd, Praděd aj.).

Za velmi závažnou krajinnou devastaci je však nutné považovat v posledních desetiletích dravě se prosazující a podle svých důsledků vesměs živelnou chatovou zástavbu. Pokud šlo o ojedinělé stavby, nezřídka přispívaly i ke zlepšení celkového vzhledu krajiny. U větších koncentrací však dochází k výrazné devastaci krajiny, a to ze dvou důvodů: Především orgány výstavby neuhlídaly základní nutnou architektonickou úroveň jednotlivých objektů; a dále minimální rozměry povolené na stavbu chat nedovolí — ani při nejlepší vůli — jejich zapojení do krajiny nutnou výsadbou zeleně. Takovéto území je vždy nutné považovat za území s velmi sníženou estetickou hodnotou.

Krajinářské mapování území ČSR

Krajinářské hodnocení území sleduje ryze praktický cíl; co nejobektivnější klasifikací území upozornit orgány zabývající se ochranou a tvorbou krajiny na mimořádně cenné nebo naopak znehodnocené prostory. Je určeno především pro pracovníky státní ochrany přírody, ale i pro orgány územního plánování a výstavby. Praktické je již hrubé rozdělení krajiny do tří základních typů, jež mají v obecném měřítku nejen svou určitou estetickou hodnotu, ale i společenské poslání.

Nutnost získat řádné informace o území, resp. jeho vyhodnocení z těchto hledisek, je pocíťována již řadu let. S prvními pokusy začali již někteří pracovníci Státního úřadu památkové péče a ochrany přírody, kteří zmapovali vlastní metodikou již v letech 1961—1963 chráněnou krajinnou oblast Český ráj a část chráněné krajinné oblasti Jizerské hory. Za pomoci krajských a okresních orgánů vytypovali některé ochranná významné okrsky v Severočeském kraji.

UKÁZKA Z MAPY SEVEROČESKÉHO KRAJE MĚŘ. 1:200000

Velká příležitost se však objevila při zahájení prací na „Územním průmětu významných prvků krajiny“, kdy estetice krajiny byla věnována celá mapa a v tabulkové části příslušná kapitola XV. Po zpracování Jihočeského a Západočeského kraje se však ukázalo, že zpracování této, tak zdánlivě subjektivní problematiky si vyžaduje dostatečně jasnou a podrobnou metodiku, zpracovanou na fundamentu vstupní filosofie, stručně zmíněné v předchozích kapitolách. Proto vedení projektu s pracovníkem fundovaným v ochraně přírody, krajinářství i kulturní historii vypracovalo u třetího (Severočeského) kraje potřebná kritéria a metodiku pro tuto práci. Ve snaze dosáhnout optimální úrovně metodiky bylo zpracováno celkem 13 verzí, z nichž poslední se stala metodickým základem další práce.

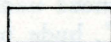
Podle ní je celá krajina rozdělena do tří již popsaných základních typů:

1. *Krajina převážně sídelní a výrobní* se základní hodnotou estetické působivosti soustřeďuje hlavní část průmyslové a zemědělské výroby, zejména také té, jež by mohla mít nepříznivý vliv na prostředí. V mapě se nechává nevybarvená.

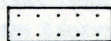
2. *Krajina harmonická* soustřeďuje hlavní část osídlení se zemědělskou a lesní výrobou, popřípadě průmyslem, který v převážném podílu nemá výrazně negativní vliv na prostředí. Tato krajina uspokojuje také hlavní část nároků na místní rekreaci. V mapě se vybarvuje žlutě.

KRAJINÁŘSKÉ HODNOCENÍ ÚZEMÍ

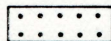
VYSVĚTLIVKY:

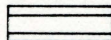
KRAJINA SE ZÁKLADNÍ HODNOTOU PŘEVÁŽNĚ SÍDELNÍ A VÝROBNÍ

KRAJINA HARMONICKÁ

KRAJINA DYNAMICKÁ

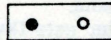
OBLASTI A LOKALITY SE ZVÝŠENOU ESTETICKOU HODNOTOU

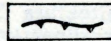
KRAJINNÉ ÚPRAVY - *a* SE ZÁMĚREM
b BEZ ZÁMĚRU

ARCHITEKTONICKÉ MONUMENTY
A TECHNICKÁ DÍLA

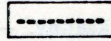
KRAJINNÉ DOMINANTY NADMÍSTNÍHO
A MÍSTNÍHO VÝZNAMU

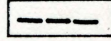
OBZOROVÉ LINIE HORSKÝCH MASIVŮ

VYHLÍDKOVÉ BODY NADMÍSTNÍHO
A MÍSTNÍHO VÝZNAMU

KRAJINÁŘSKY HODNOTNÉ TURISTICKÉ CESTY

KRAJINÁŘSKY HODNOTNÉ SILNIČNÍ ÚSEKY

OBLASTI A LOKALITY
ESTETICKY NARUŠENÉ

- PRŮMYSEM
A TĚŽBOU NEROSTŮ

- REKREACÍ

3. *Krajina antagonická* zahrnuje zbytky sídelní sítě, průmysl bez nejmenšího vlivu na prostředí, část zemědělské výroby, zejména dobytkářství a hlavně lesní výrobu a dlouhodobou rekreaci. V mapě se vyznačuje hnědě.

Na takto barevně rozlišeném pozadí se dále vyznačují další území nebo lokality či prvky zvýšené estetické hodnoty. Jde-li o prvky přírodní, vyznačují se červenou šrafurou nebo červeným čtverečkem s čísly 1.01--1.0X. Jde-li o prvky vytvořené člověkem, fialovou konturou (prvky vytvořené nezáměrně, např. horské osídlení), fialovou šrafurou (záměrně koncipované úpravy, např. parky) nebo fialovým čtverečkem (jednotlivé objekty) s čísly 2.01—2.0X. Obdobně jsou do mapy zanášena i území esteticky znehodnocená, a to černou šrafurou nebo černým čtverečkem s čísly 3.01—3.0X. V mapě jsou dále zakresleny červeně výrazné obzorové linie, dominanty (nadmístní plným červeným kroužkem, místní prázdným kroužkem), výhledové body (nadmístní plným, lokální prázdným zeleným trojúhelníkem), dále výhledové silnice zelenou čarou a výhledové pěší trasy zelenou přerušovanou čarou.

Nedílnou součástí mapy je část tabulková, kde je pro jednotlivé okresy zpracována úvodní část, vyhodnocující celý okres, a dále jsou stručné popisy jednotlivých číslovaných prvků; jak prvky se zvýšenou estetickou hodnotou, tak i prvky s hodnotou sníženou by měly být předmětem pozornosti orgánů státní ochrany přírody a péče odborů výstavby a územního plánování. V územích zvýšené hodnoty by mělo postupně dojít k vyhlášení stavební uzávěry; u území narušených bude pak nutné řešit otázky jejich ozdravení a úpravy.

Veškeré plánovité akce si vyžadují dostačující podklady a informace o území. Jak již z krátkodobých zkušeností vyplývá, je oprávněná naděje, že mapa č. XV, nesoucí dnes název „Krajinářské hodnocení území“, bude patřit v rámci mapového a tabulkového souboru „Územního průmětu“ mezi základní a nejdůležitější podklady pro jakoukoli práci v krajině. Dosavadní vysoká estetická hodnota velké části území našeho státu si toho plně zaslouhuje.

Literatura

- DVOŘÁK B. (1968): Estetické vztahy člověka k dílům výstavby. — *Architektura ČSSR* 27:8:528—553, Praha.
- DVOŘÁK B. (1969): Úvod k úvahám o sémantické problematice architektury. — *Výstavba a architektura* 10:8—21, Praha.
- DVOŘÁK B. (1970): Technika a estetika. *Výstavba a architektura* 11:3:10, Praha.
- ECKBO G. (1969): *The Landscape we see*, 223 str., New York.
- HONZÍK K. (1946): *Tvorba životního slohu*. 348 str., Praha.
- LOUDOVÁ J. (1972): K současnému stavu a perspektivám estetiky architektury. — *Výstavba a architektura* 1:5—18, Praha.
- LOUDOVÁ J. (1973): Sémiotika a architektura. — *Architektura ČSR* 3:149—150, Praha.
- NAUMAN P. (1972): Podkladový materiál k metodice krajinářského hodnocení. 67 str. (v rukopise), SÚPPOP, Praha.
- ŘÍHA J. K. (1948): *Země krásná*. 190 str., Třebachovice p. Orebem.
- ŽÁK L. (1963): *Ochrana přírody a krajinářská architektura*. — *Ochrana přírody* 18: 53—155, Praha.
- ŽÁK L. (1970): *Krajinářská péče o zemědělské a lesní krajiny*. — *Životné prostredie* 4: 20—23, Bratislava.

THE LANDSCAPE EVALUATION OF THE TERRITORY (AESTHETIC OF THE LANDSCAPE)

The conflicts between antagonist social interests are permanently growing in consequence of the enormous increase of technical means by which man acquired the wealth of nature even in the most remote parts of the world.

The concerns about increasing of material wealth are in heavy conflicts with concerns defending the most elementary requirements of man on healthy air, pure water and not noisy environment. These conflicts are growing on the world scale into a tragic form today.

Even the technically very developed ČSSR did not evade this process. That was paled by several thousands km of heavy polluted river waters, and by a number of thousands square km of air pollution areas and heavy damaged woods. Nevertheless, it's only a very small part of the total extent of the state and on the whole the landscape, due to its natural conditions, remained attractive and habitable up to the present time.

In the future development of urbanisation there is from the view point of the aesthetics more dangerous the large-scale agricultural production than the industry for its parallel developing on the prevailing part of the total extent of the state. Under these circumstances there is necessary to demarcate the areas of higher aesthetic value and save them from the further development by any investment activity (of industry, agriculture, transport and recreation). The material of this kind is being worked out in the „Territorial Projection of Important Elements of the Landscape“ in the Institute for Regional Planning. A consciousness about the aesthetic value of landscape may be of a subjective nature. Of course, a society accepts on a certain degree of its development in a frame work of its actual conditions and as one of the components of its view of life a commonly available aesthetic standart (norm). This is essentially acknowledged and in a certain period of the time may become obligatory one. From this reason the norm of the aesthetic value of a landscape was being changed as in its content, as in its nature in the course of social development according to the civilisation and technical level, standard and way of life. The main shapes and elements determining the physiognomy of a landscape and its forming are results of functioning of forces that are modeling the picture of this landscape. The main part of the nature is man too, who is dependent on common conditions, but at the same time changes the picture of the landscape in an outstanding way, unconsciously or purposefully.

The aesthetic value is to be adjudicated to a landscape partly, if it fulfils the basic anthropologic requirements of man on his living environment, partly if it evades with its nature conditions the possibility to be able changed into the arable land. According to it that was said it is possible to distinguish the landscape in two basic lines from the aesthetic viewpoint; the harmonic and the antagonistic one. The first includes the whole nature biotop of man or a landscape changed by man in such a biotop. The antagonistic line of a landscape remains to be for man the nature in the proper sense of the word e. i. „the other world“ for him. Man fundamentally ascribes an aesthetic value to those parts of the landscape that fulfil his basic requirements of contrast and rhythm and their changes in time and space.

The two mentioned lines of aesthetic values are the starting points for a practical distinguishing of any area into three basic types, e. i. the landscape predominantly for residing and production, the harmonic and antagonistic one. Every from those three types can be characterised by their expressively different either nature, or artificial marks. In all of them, there exist the spots or areas queerly different with their heightened aesthetic value. This can be caused by a more outstanding rhythm of repetition and variation of shapes, contrasts and colours, by their vertical and horizontal dynamic. The very important meaning for this heightened value have the outstanding works of architecture and technics of the past but of the present time, too.

A special category of significant elements from the view point of aesthetic are the landscape dominants (nature or artificial) and mountain sky-lines especially seen from distance.

On the other side, there are taken the spots and areas of a lower value in aesthetic evaluation as e. g. devastated mining areas, large congestions of the weekend houses etc.

A passive role have the observation points, especially on tourist paths, roads and highways. As a rule, these do not create any aesthetic motive, nevertheless they are important means for its perceiving.

All these evaluated elements are drawn on the map. From those are the areas of higher or lower aesthetic value and also the elements made by man are numbered (1,00—3,00+) in map and in tables briefly described.

This evaluation of the country ought to be one the most important work material of the state nature conservancy or for any work in a landscape. Hitherto high aesthetic value of the predominant extent of ČSSR it fully deserves.

1. Příklad harmonické sídelní krajiny s členitým reliéfem, s pestrým rozložením lesů, původně listnatých a druhotně zčásti nahrazených smrkovými monokulturami (tmavší plochy vlevo) a s hojnou rozptýlenou zelení ve volné krajině. Oblast Českého středohoří v okolí Třebenic, kde výraznou krajinnou dominantu tvoří vrch Košťál (481 m, složený z nefelinického basanitu) se zříceninou hradu na vrcholu.

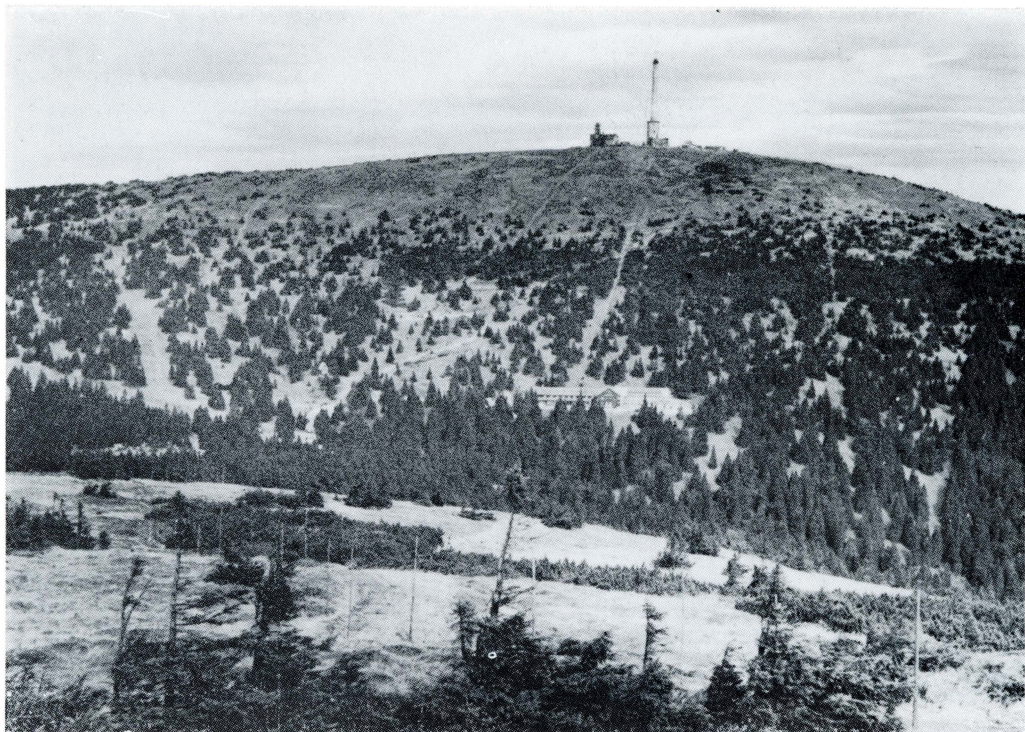
2. Mírně zvlněná krajina tvořená granitovými horninami středočeského plutonu, navíc s pestrým rozdělením a skladbou porostů, působí esteticky příznivěji než nevýrazná rovina. Příklad harmonické krajiny se zvýšenou estetickou hodnotou v jižní části Benešovské pahorkatiny na Sedlčansku.
3. Území zvýšené estetické hodnoty přírodního charakteru v antagonické krajině člověkem téměř neovlivněné. Rašeliniště Na čihadle v chráněné krajinné oblasti Jizerské hory.

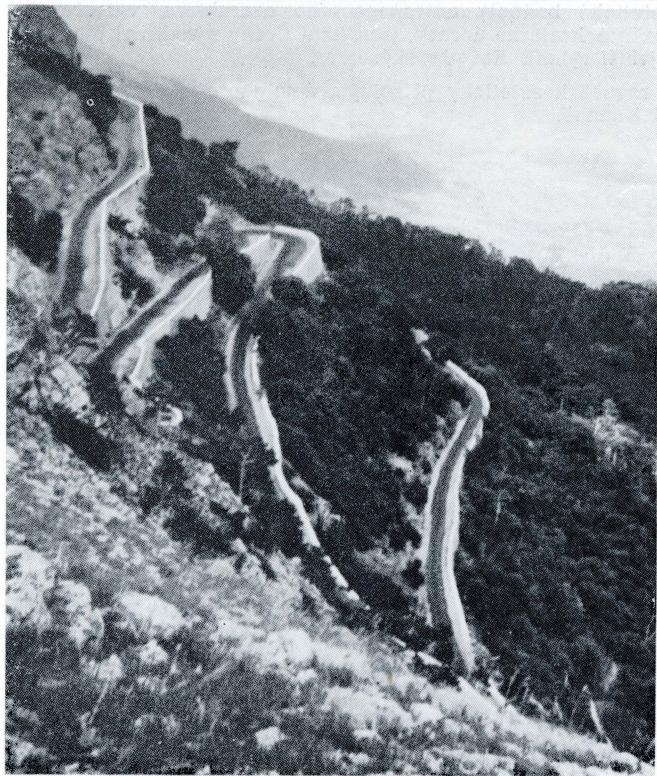

4. Typickým příkladem území estetické hodnoty antropogenního charakteru, vytvořeného člověkem v rámci záměrné rozsáhlé krajinné úpravy, jsou jižní Čechy s vodními plochami četných rybníků. Na snímku největší rybník Rožmberský.
5. Veduty historických měst patří rovněž k esteticky příznivým dominantním prvkům v krajině. Na snímku historická část Kadaně.

6. Praděd s novou televizní retranslační věží — příklad novodobé člověkem vytvořené dominanty krajiny. Bez této stavby by byl vrchol nejvyšší hory Hrubého Jeseníku nevýrazný.

7. Typická „via panoramica“ — vyhlídkový úsek cesty v terénu s velkými výškovými rozdíly. Na snímku silnice z Jalty do Bachčisaraje na Krymu, vinoucí se od moře do svahů Jajly.

Také u nás máme několik „vyhlídkových cest“, např. přes Červenovodské sedlo, nad údolím Hnilce mezi Vernárem a Dobšinou, přes Jablonovské sedlo ve Siovenském krasu aj.

8. Příklad antagonické krajiny horských oblastí se zbytky sídelní sítě, se zemědělstvím převážně pasteveckým a s lesním hospodářstvím. Řídkost osídlení, četné travní plochy a výrazná dominanta dolomitových skal Velkého Rozsutce (1608 m) zvyšují estetickou a rekreační hodnotu tohoto území. Obec Štefanová v areálu Vrátné doliny v chráněné krajinné oblasti Malá Fatra. Toto území bylo zařazeno do 1. kategorie (tj. s významem mezinárodním) oblastí cestovního ruchu v ČSSR. *(Foto 1—8 J. Rubín.)*